

PAPER DETAILS

TITLE: Tenasüp ve Nabi Divani'nda deniz temasina bagli sözcüklerle kurulan tenasüp sikligi

AUTHORS: Ülkü ÇETINKAYA

PAGES: 35-64

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/648468>

TENASÜP VE NABİ DİVANİ'NDA *DENİZ* TEMASINA BAĞLI SÖZCÜKLERLE KURULAN TENASÜP SIKLIĞI

Ülkü ÇETİNKAYA*

Özet

Edebiyatta üslup incelemelerinde, eserlerin söz varlığına yönelik analizler önemlidir. Bu bağlamda, bir edebî eserin sözvarlığı içinde kullanım sıklığı öne çıkan kimi öğeler yöntem olarak sıklık (frequency) analizleriyle incelenir.

Türk edebiyatında 17. yüzyıl şairlerinden Nabî (ö. 1712) 'nin Divan 'ında, deniz sözcüğü ve bu sözcüğün anlam çerçevesine giren diğer sözcüklerle oluşan tenasüplerin, bir anlatım özelliği olarak sıklık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle yapılan taramalar sonucu elde edilen malzeme, teorik olarak belagatte ve dilbilimde tenasübe yönelik görüşler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Nabî Divanı'ndaki, deniz teması çerçevesinde oluşturulan tenasüpleri içeren beyitler, kendi içinde genel olarak değerlendirilerek, 1. Tenasüp Örnekleri, 2. İham-ı Tenasüp Örnekleri 3. Mürekkep Teşbih ve Leff ü Neşr İçeren Beyitlerde Tenasüp Örnekleri olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmıştır. Bu değerlendirmeler sırasında, Nabî Divanı'ndaki deniz sözcüğü ve bu sözcüğün anlam çerçevesine giren diğer sözcüklerden oluşan söz varlığı da ortaya konmuştur.

Metin analizlerinde, tenasüpleri oluşturan söz varlığına ilişkin saptamalar, bu sözcüklerin düzenlamaları itibarıyla yarattıkları aynı temaya bağlı olma uyumuna göre yapılmaktadır. Yaygın olduğu şekilde düzenlamalarıyla değil de, metnin bağlamı içinde kazandıkları mecazî (figurative) anlamla tenasübe iştirak eden sözcüklerin, söz konusu tenasübü oluşturan sözcükler sıralamasında gösterilip gösterilmemesi konusu, Mecazlı Sözcüklerin Tenasüp İçindeki Yeri başlığı altında, Nabî'den derlenen örneklerle tartışılarak dikkatlere sunulmuştur.

Nabî'nin, deniz temasına bağlı tenasüpleri bir anlatım tarzı olarak benimsemesinde, muhtemel iki hususun etkili olduğu öngörülmüştür. Birincisi, Nabî'nin deniz olan bir coğrafyada yaşama arzusu; ikincisi, deniz temasının hikemî üslupta soyut düşüncelerin somutlaştırılarak anlatılması esasına elverişli bir tema

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: cetinkayaulku@gmail.com

oluşudur. Nitekim konuyla ilgili şiir örneklerinde, bu soyut-somut ilişkisinin yaygın olduğu görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *üslup, üslupbilim, sıklık, tenasüp, ihâm-ı tenasüp, çağrışım alanı, kelime alanı, söylem salkımı (configuration), düzanlam, mecazî anlam, Nabî (ö. 1712)*

TENASÜP AND FREQUENCY OF TENASÜP OF WORDS IN DIVAN OF NABÎ ASSOCIATED WITH THE THEME SEA

Abstract

Vocabulary analyses of literary works are critical in stylistic analyses in literature. In this context, certain centerpieces that are remarkably prominent with frequency of occurrence in a given literary work are examined through frequency analysis methods.

It has been found out that the word sea and the pertaining symmetries built with other words in the framework of meaning in *Divan of Nabî* (died in 1712), a poet in the 17th century Turkish literature, are frequently used as a part of wording. The material that has resulted from reviews bearing this fact in mind is theoretically examined within the framework of views about *tenasüp* in rhetoric and linguistics.

Verses involving the symmetries built in the framework of the sea theme in *Divan of Nabî* are broadly judged on its own merits and grouped under three main titles: 1. Examples of *Tenasüp*, 2. Examples of *İhâm-ı Tenasüp* 3. Examples of *Tenasüp* in verses including *Mürekkap Teşbih* and *Leff ü Neşr*. The word sea and the vocabulary built with other words in the framework of meaning in *Divan of Nabî* are shown in this process.

Explorations of vocabulary to produce symmetries in textual analysis are made according to theme specific *tenasüp* created by denotations of words. Whether the words that are included in *tenasüp* not with commonly used denotations but with their figurative meanings in textual context are shown in the sequence of *tenasüp* words is discussed and presented with extracts from *Nabî*, under the title of *Role of Figurative Words in Tenasüp*.

It is assumed that there are two probable factors that influence sea-specific *tenasüps* in *Nabî*'s wording. The first is *Nabî*'s aspiration for a life in somewhere coastal and the second is the fact that the theme sea is eligible in concretization of abstract thoughts in didactic manner. As a matter of fact, it is obvious that such a concrete-abstract relationship is commonly found in the related poetic samples.

Keywords: *style, stylistics, frequency, tenasüp, ihâm-ı tenasüp, associative field, lexical field, configuration, denotation, figurative meaning, Nabî (died in 1712)*

Giriş

Edebî eserler, şair ve yazarlarının, dilin sağladığı araç ve imkânları belli ölçütlere göre seçip kullanmaları sonucu ortaya çıkarlar. Bir şair veya yazarın bu seçme ve kullanma biçimiyle duygu, düşünce ve hayallerini anlatış tarzı, en genel şekilde *üslup* (style) olarak adlandırılır.

Edebiyatta üsluba dair söylenecek pek çok şey, öncelikle eserler üzerine yapılacak edebî analizlerle mümkündür. Çünkü edebî analizin amacı, yazar veya şairin, eserinde duygu, düşünce ve hayallerini okura dilin sunduğu hangi imkânlar yoluyla ve nasıl aktardığını ortaya koymaktır.

Bu aktarış tarzıyla ilgili analitik çalışmalar yapılırken, eserlerin söz varlığını irdelemek edebî analizin en önemli yanını oluşturur. Bir edebî eserin söz varlığı irdelendiğinde, kimi sözcüklerin kullanım sıklığının öne çıktığı görülür. Bundan dolayıdır ki, bir yöntem olarak, özellikle sözlük çalışmaları ve *üslupbilim* incelemelerinde sıklık analizlerinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. *Sıklık (frequency)*, “Belli uzunlukta bir konuşma ya da yazıda aynı dilsel olgu ya da birimin gerçekleşme sayısı”dır (Vardar 2002: 174-175). Sıklık analizleri sesbirimler, sözlükbirimler, sözdizimsel yapılar vb. tüm dil birimlerine uygulanan bir yöntemdir. *Dildeki sözcüklerin yazıda ve konuşmada eşit olarak dağılmadığını gözlemleyen, kimi öğelerin diğerlerine oranla daha sık kullanıldığının bilincine varan araştırmacılar, birçok dilde sözcüksel sıklık dizelgeleri oluşturmuşlardır*” (Vardar 2002: 175).

Edebî eserlerin söz varlığı içindeki belirli sözcüklerin kullanım sıklığı, şair veya yazarın düşünce, duygu ve hayal dünyasının temel noktalarını göstermesi, eserdeki belli başlı temaların saptanması açısından da önemlidir.

Türk edebiyatında hikemî üslubun en önemli temsilcisi olan Nabi (ö. 1712)'nin, *Divan*'ını başka bir çalışmanın konusu için okurken, eserde *deniz* sözcüğü ve bu sözcüğün anlam çerçevesine giren diğer sözcüklerle oluşan tenasüplerin, bir anlatım özelliği olarak sıklık gösterdiği dikkatimizi çekti. Bu gözlemden hareketle yaptığımız yeni bir okuma sonucu, konuyla ilgili 131 beyit, 1 rubai tespit ettik. Tenasüplerin tıpkı *deniz* gibi daha pek çok konu çerçevesinde oluşabileceği ve şiir dilinde şairler için tenasübün yanı sıra pek çok anlatım aracının bulunduğu dikkate alındığında, yalnızca *deniz* sözcüğü ve onun anlam çerçevesine giren sözcüklerden kurulu tenasübün 132 şiir parçasında bir anlatım aracı olarak kullanılmış olması, bu konunun sıklık analizi açısından değerlendirilebileceğini düşündürdü. Öte yandan, konunun dışında tutulmuş olmakla birlikte, söz konusu tenasübü oluşturan

kimi sözcüklerin pek çok şiirde ayrı ayrı kullanım sıklığı da göz önüne alındığında, Nabî'nin muhayyilesinde deniz temasının önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür.

Urfa'da doğmuş olan ve yirmili yaşlarındayken Urfa'dan ayrılan Nabî'nin hayatı İstanbul, Halep ve yeniden İstanbul arasında geçmiştir. Nabî Halep'te yaşadığı yaklaşık çeyrek asırlık zamanda derin bir İstanbul özlemi çekmiş (Bilkan 1997: XI-XVII), *Divan*'ındaki kimi beyitlerde bunu dile getirmiştir¹. Bu özlemin sebepleri arasında İstanbul'un muazzam bir deniz şehri olması da var mıydı bilinmez. Ancak şu beyitlerde onun, boğazda hisar seyrinin güzelliğine duyduğu hayranlığı ve bu deniz şehrine özlemini görmek mümkündür:

İstemez cenneti rindân-ı kadeh-keş Nâbî Cilve-i keştî ile seyr-i hisâr olmayıcak	G.390/5, (Bilkan 1997: 752)
Lezzet-perest-i sîne hüsn-i gelüyü bilmez Hep sâkin-i Sitânbul seyr-i hisâra gelmez	G.295/5, (Bilkan 1997: 678)
İstanbul'a ağırsa gönül cüyveş n'ola El şalmada sefînelerüñ bâdbânları	G. 855/2, (Bilkan 1997: 1101)

Ancak deniz teması derinlik, enginlik, genişlik, coşkunculuk, sakinlik, yolculuk, mücadele, kurtuluş, ayrılık, kavuşma, batma, boğulma vb. çağrışımları nedeniyle, soyut düşüncelerin somutlaştırılmasına oldukça uygun bir temadır. Düşünce ve felsefeye dayalı, hikmetli söz söylemeyi esas alan ve yaygın biçimde *hikemî üslup* olarak bilinen bu hakîmâne şiir anlayışında soyut düşüncelerin somutlaştırılarak anlatımı büyük önem taşır. Bu durum, deniz temasının Nabî'nin muhayyilesindeki öncelikli yerini anlamaya yönelik muhtemel bir sebep olarak değerlendirilebilir.

Onun *deniz* temasına bağlı tenasüpleri içeren beyitleri değerlendirilirken, belagat ve dilbilimdeki tenasübe yönelik teorik yaklaşımlar dikkate alındığından, öncelikle bu yaklaşımlar üzerinde durulmuş, ardından örnek beyitlerle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

I. Belagatte Tenasüp Sanatı ve Dilbilimde Tenasübe Karşılık Gelen Yaklaşımlar

Belagatte *tenasüp*, fikrî bir sebepten veya mahiyetlerindeki bir özellikten dolayı, anlamları arasında tezat dışında bir ilgi bulunan sözcüklerin aynı ifadede toplanması yoluyla oluşan edebî sanatın adıdır

¹ bk. G.75/5-7, G.295/5, G. 303/10, G.390/5, G. 697/7, G. 824/2, G. 855/2, K.16/41-44 (Bilkan 1997).

(Bilgegil 1989: 276; Muallim Naci 1990: 130). Belagat kaynaklarında bu sanat için en yaygın adlandırma *mürâ'at-i nazir* ve *tenasüp* olup; *tevfik*, *telfik*, *tevâfuk*, *cem'iyet*, *i'tilâf* ve *mu'âhât-muvâhât* da bu terimle aynı anlama gelen diğer adlandırmalar olarak gösterilmiştir (Muallim Naci 1990: 130; Bilgegil 1989: 276).

Belagat kaynaklarının çoğunda, *teşâbüh-i etrâf* ve *ihâm-ı tenâsübün*, tenasübe dâhil veya onun özel bir şekli olduğundan söz edilmiştir (Şanlı 2010: 274; Ahmet Cevdet Paşa 2000: 102-103; Muallim Naci 1990: 132; Diyarbakırlı Sa'id Paşa 2009: 262; Bilgegil 1989: 277-281). Bazı kaynaklarda ise *ıştikak*, *mürekkep teşbih*, *mürekkep istiare* ve *leff ü neşr* gibi sanatları içeren beyit ve mısralarda genellikle tenasübün de bulunması dolayısıyla, bunların tenasüple ilişkili sanatlar olduğundan söz edilmiştir (İsmail Habib 1942: 376; Coşkun 2007: 142; Saraç 2007: 160).

Belagatteki *tenasüp* teriminin Batı retoriğinde doğrudan bir terim karşılığı yoktur ve bu konu dilbilimde *alan kuramı* içinde ele alınmıştır. “Aralarında gösteren ve/ ya da gösterilen düzleminde yapısal bağıntılar bulunan öğeler bütünü.” demek olan *alan* “(Fr. *champ*, İng. *field*) kavramı özellikle J. Trier'in çalışmalarıyla gündeme gelmiş, G. Matoré, P. Guiraud vb. dilbilimcilerin çalışmalarıyla yaygınlık kazanmıştır (Vardar 2002: 16). Buna göre, *alan kuramı* ise “(Alm. *Feldtheorie*, Fr. *théorie des champs*, İng. *field theory*). Aralarında yapısal bağıntılar bulunan göstergeleri ele almaya yönelen kuram” olup, “anlamsal, sözlüksel, biçimsel-anlamsal alanlar bu kuramın uygulanma düzlemini oluşturur.” (Vardar 2002: 16).

Tenasüp kavramını temelde *alan kuramı* bağlamında ele alan araştırmacıların (Charles Bally, Rıza Filizok, Doğan Aksan) kısmen farklılıklar gösteren yaklaşımları şöyledir:

Kavramların zihinde nasıl bir işlem gördükleri, zihnin dil açısından nasıl işlediği; konuşma, okuma, yazma sırasında bu alandaki unsurların büyük bir hızla nasıl seçildiği sorununa ilişkin olarak, F. De Saussure'ün öğrencisi olan Charles Bally *çağrışım alanı* (*champ associatif*) terimini ortaya koymuştur (Aksan 1971: 46). *Çağrışım alanı* veya *çağrışımsal alan* “(Alm. *Assoziatives Feld*, Fr. *champ associatif*, İng. *associative field*). Çağrışım yoluyla aralarında biçimsel ya da anlamsal bağıntılar kurulabilen sözcüklerin oluşturduğu bütün.” olarak tanımlanmıştır (Vardar 2002: 58).

F. De Saussure'e göre *belirtiler* (sözcükler, göstergeler)² hem biçim hem de belirttikleri kavram aracıyla çağrışımlara yol açar (Saussure 1931:

² *Belirti (Sözcük), Gösterge (Signe)*: Ferdinand de Saussure, bir işaretler (belirtiler) sistemi olarak kabul ettiği dil içinde genellikle *sözcük* denen şeye dilsel *belirti*, *dil belirtisi* (*signe*

173-175'ten aktaran Aksan 1971: 46). Bally ise *belirtiyi* çerçeveleyen bir çağrışım alanı bulunduğunu kabul etmektedir. Bally'ye göre, örneğin Fransızca'daki *bœuf* “*öküz, sığır*” sözcüğü (belirtisi)nün düşündürdükleri, çağrıştırdıkları şöyle sıralanmıştır:

1. İnek, boğa, dana, boynuzlar, geviş getirmek, böğürmek;
2. Çift sürme, saban, boyunduruk vb.
3. Kuvvet, sabır, tahammül, sabırlı iş ve aynı zamanda ağırlık, pasiflik fikirleri ((Bally 1940: 195-197'den aktaran Aksan 1971: 46).

Konu ile ilgili bir başka yaklaşım ise, *kelime alanı* (*champ lexical, lexical field-wort feld*) olup, “*Bir metinde yahut bir metin kümesinde aynı tema bağlı olan kelime ve deyimler*”e denir. “*Mesela Orhan Veli'nin Masal şiirinde masalla ilgili padişah, şehzade, Kaf dağı, padişahın üç kızı gibi kelimeler birbiriyle ilgili bir kelime alanı yaratmaktadır.*” (Filizok 2001: 134). Bir başka deyişle,

“*Aynı gerçeklik alanını ifade eden kelime kümesine kelime alanı (champ lexical) denir. Eş anlamlı kelimeler, aynı kelime ailesine, aynı alana ait kelimeler, aynı kavramı ifade eden kelimeler ortak birer noktaya sahiptir ve bundan dolayı birer kelime alanı oluştururlar.*

Örnek: Savaş kelimesinin kelime alanı:

-eş anlamlılar: Savaş, harb, muharebe, cenk...

-aynı kelime ailesine ait kelimeler: göz, gözcü, gözlem, gözlük...

-aynı alana ait kelimeler: asker, tüfek, top, ordu, subay, komutan...

-aynı kavramı (notion) ifade eden kelimeler: öfke, kızgınlık...”
(Filizok 2005:3)

Buna göre, “*Divan edebiyatında tenasüp sanatı yaratan kelimeler de bir kelime alanı teşkil eder. Deniz kelimesinin hatırlattığı mavilik, sahil, gemiler, adalar aynı şekilde bir kelime alanı yaratırlar. Kelime alanları, bir yazarın anahtar*

linguistique), kısaca *belirti* (*signe*) adını vermiştir. Saussure'e göre *belirti*, sürekli olarak birbirini hatırlatan, çağırın iki ögenin birleşiminden meydana gelmiş iki yönlü, iki yüzü olan bir varlıktır. Bu varlığın düşünce, fikir yönünü *kavram* (*concept*) teşkil eder. Doğrudan doğruya insan zihnine özgü ruhsal bir iyelik olan *kavram* ya da *belirtilen/gösterilenin* (*signifié*) yanı sıra, yine ruhsal bir nitelik taşıyan ve onun anlatımına yarayan, sessiz okumada bile canlanan ikinci bir öge vardır. *Ses imajı* (*image acoustique*) ya da *belirten/gösteren* (*signifiant*) adını verdiği, belirtinin bu ikinci yüzünün sese dönüşmesi, ancak konuşma organlarımızla gerçekleştirilen fiziki bir olay sonucunda olur. Kavramla ses imajı tıpkı bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirine yapışık; birbirinin ayrılmaz parçalarıdır. Böylece *belirti*, bir adla bir şeyi değil, kavramla sesi (ses dizisini) birleştirir. Kısaca, kavramla ses imajının birleşimi *belirti* adını alır (Saussure 1931: 98-99'dan aktaran Aksan 1971: 24).

fikirlerini, duygularını, sabit fikirlerini ortaya koyar. Bu hususlar, ayrıca yazarın üslubunu belirlemede önemli ipuçlarıdır.” (Filizok 2001: 134).

Filizok'a göre, kelime alanları veya divan edebiyatındaki tenasüp sanatı birer *figür salkımı* üretirler. Örneğin, divan şiirinde sıkça karşılaşılan *meyhane, şarap, kadeh, saki, humar* vb. kültüre bağlı ve metinler arası bir figür salkımıdır. Figürlerin bu düzenli bütünlüğü bir *söylem salkımı* (*configuration*) oluşturur (2005:4; 2010: 8).

Doğan Aksan, *göstergenin anlam çerçevesi* olarak adlandırdığı, göstergelerin dil düzeni içinde anlam açısından taşıdığı bütün değerleri, temel anlamlarıyla birlikte yan anlamlarını, dinleyen/okuyanda çağrıştırdığı başka kavramların tümünü, göstergeye bağlı bulunan bütün öğeleri içine alan bir çerçevenin varsayılabilirliğini öne sürmüştür.³ Ancak Aksan'a göre,

“Göstergeler kimi zaman da, söylendikleri anda zihnimizde tek bir kavramın belirmesine yol açmazlar; birçok tasarımı da birlikte, yanlarında getirerek canlandırırlar. Örneğin hastane göstergesi zihnimizde yalnızca bir binayı canlandırmaz; hastaları, beyaz önlüklüleri, koğuşları, acılı ve sakat olarak koridorlarda gezinenleri, doktor kapısında bekleyenleri, kısacası, birbiriyle bağlantılı çeşitli tasarımları uyandırır” (2006: 77).

Bu da Bally'nin yukarıda değinilen, *göstergeyi çerçeveleyen çağrışım alanı* yaklaşımından farklı değildir.

Sonuç olarak, dilbilimcilerin *çağrışımsal/çağrışım alanı, kelime alanı, figür ve söylem salkımı* terimleri/yaklaşımlarıyla temelde dil içindeki aynı anlam olayına (*tenasüp*) işaret ettikleri görülmektedir.

II. Nabî Divanı'ndaki Deniz Temasına Bağlı Sözcüklerle Kurulan Tenasüpleri İçeren Beyitler Üzerine Değerlendirmeler⁴

Nabî Divanı'ndaki, söz konusu tenasübü içeren beyitler, tenasüp konusundaki teorik bilgiler bağlamında, kendi içinde genel olarak değerlendirilerek, 1.*Tenasüp Örnekleri*, 2. *İham-ı Tenasüp Örnekleri* 3.

³ Aksan'ın belirttiğine göre, göstergeye bağlı bulunan ve göstergenin anlam çerçevesini oluşturan öğeler şunlardır: 1.*Göndergesel anlam*, 2. *Yan anlamlar ve connotation konusu*, 3. *Duygu değeri*, 4. *Şiir dilinde özel adlardan yararlanma*, 5. *Uzak çağrışımlar*, 6. *Eşadlı ve cokanlamlı öğelerden yararlanma*, 7. *Kavram karşıtlığından yararlanma”* (2006: 76).

⁴ Burada, makale sınırlarını aşacağı için *Divan*'dan tespit edilen örneklerin tamamı değerlendirmeye alınmamış; konuya dayanak teşkil edecek sayıda örneğe (65 beyit) yer verilmiştir. Diğer örnekler (66 beyit, 1 rubai) ise, söz konusu kullanım sıklığını göstermesi bakımından, makalenin sonundaki ek bölümünde gösterilmiştir.

Mürekkep Teşbih ve Leff ü Neşr İçeren Beyitlerde Tenasüp Örnekleri olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmıştır.

Genel Tenasüp Örnekleri başlığı altındaki örneklerde genel olarak insan psikolojisi, felsefe, din, tasavvuf, aşk, güzellik tasvirleri, edebiyat, övgü ve doğa tasvirlerinin konu edildiği görülmüştür. Bu nedenle söz konusu örnekler, bu konulara göre düzenlenen alt başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Teorik olarak, tenasüpleri oluşturan söz varlığına bakıldığında, bu sözcüklerin *düz anlam* (denotation)ları itibariyle yarattıkları uyumun tenasübü yarattığı görülür. Ancak kimi metinlerde, bazı sözcüklerin *düz anlamlarıyla* değil, metnin bağlamı içinde kazandıkları *mecazî (figürative)* anlamla tenasübe iştirak ettikleri görülmektedir. Nabî'den derlenen beyitler arasındaki bu tür örnekler *Mecazlı Sözcüklerin Tenasüp İçindeki Yeri* başlığı altında değerlendirilmiştir.

Deniz sözcüğü ve bu sözcüğün anlam çerçevesine giren diğer sözcüklerle oluşan tenasüpleri içeren beyitlerdeki söz varlığı genel olarak şöyledir: *Bahr, muhît, yem, deryâ, lücce, ummân, kulzüm; kenâr, kenâre, sâhil, leb-i deryâ; hevâ, rûzgâr, bâd, şurta, fırtına; mevc, mevce, emvâc, temevvüc, telâtum, çâr-mevc, mevc-hîz, mevc-engîz; keştî, sefîne, kalyon, zevrak, lenger, âhen, bâdbân, karaya çalmak; gark, garîk, garka, müstagrak, gavta-ğâr; tûfân, gird-âb, çâr-mevc; sükûn bulmak, liman, limanlamak, limanlık; zehhâr, cûş, cûş u hurûş, cezr ü med, çalkanmak; gavnâs, şinâver, nâhudâ, keştî-rân, keştîbân, re'îs; mâhî, şast, şikâr, sadeğ, lü'lü, dîr, güher/gevher, mercân; şinâ, gavta; vâreste, necât, medd-i bâ; ka'r, jerf; bî-kerâne; cû/cüy, enhâr; şiken, gûş.*

Bu sözcüklerden en sık tekrarlananlar *bahr* (97), *mevc* (95), *yem* (43), *lücce* (33), *mevce* (29), *gark* (30), *keştî* (24), *kenâr* (20), *emvâc* (17), *deryâ* (15), *sâhil* (10), *lenger* (10), *sefîne* (11), *müstagrak* (12), *temevvüc* (13), *tûfân* (15)dir. Bunlar dışında, kullanım sıklığı daha az olanların pek çoğu ise, bu sözcüklerle veya yine az sayıda tekrarlanan diğer sözcüklerle eş veya yakın anlamlıdır. Örneğin, *Divan*'da üç kez kullanılmış olan *ummân* ve beş kez kullanılmış olan *kulzüm* sözcükleri *bahr, yem* veya *deryâ* sözcükleri ile; sıklık sayısı yedi olan *nâhudâ* sözcüğü, birer kez kullanılmış olan *keştî-rân* ve *re'îs* sözcükleri ile eş anlamlıdır.

Nabî Divanı'nda, çeşitli şiirlerde sık kullanılan *deryâ, mevc* ve *temevvüc* sözcüklerinin, aynı zamanda gazellerde redif olarak kullanıldığı görülmektedir. *Divan*'daki 6. gazelin redifi *deryâ* (Bilkan 1997: 457), 39. ve 41. gazellerin redifi *mevc* (Bilkan 1997: 483-85), 40. gazelin redifi ise *temevvüc*dür (Bilkan 1997: 484).

1. Tenasüp Örnekleri⁵

a. İnsan Psikolojisinin Konu Edildiği Tenasüp Örnekleri⁶

Ne *lüccede* var emn ne *sāhil*de ‘aceb mi
Mānende-i *mevc* olsa dil ü cān mütereddid G⁷.55/4 (Bilkan 1997: 498)

“Ne engin denizde ne sahilde rahat, huzur, güvenlik var. Can ve gönlün, deniz dalgası gibi kararsız (tereddütlü) olması tuhaf mıdır? (tuhaf değildir, buna şaşılmamalıdır)”

Bir *baħr*-i ğamda urmadayuz dest ü pāy kim
*Keşt*ī yok *kenāresi* yok *nāħudāsı* yok G.382/3 (Bilkan 1997: 746)

“Gemisi, kaptanı, kıyısı (sahili) olmayan bir gam denizinde çırpınmaktayız.”

Necāt ümmīdi yokdur çāresi *gird-āba* ric‘ atdür
Mişāl-i *mevc* rū-māl itmedük *sāhil* mi kalmışdur G.171/4 (Bilkan 1997: 589)

“Deniz dalgası gibi, yüz sürmedik sahil mi kalmıştır (sahil kalmamıştır)? Bu yüzden, kurtuluş ümidi yoktur, tek çare girdaba geri dönmektir.”

Cüyende-i *necāt*uz o *yemden* ki cümleden
Evvel tutar *temevvüc*-i ğam *nāħudāmu* G.881/2 (Bilkan 1997: 1121)

“O denizden kurtuluş arayışındayız. Ancak kaptanımızı her şeyden önce gam dalgaları tutar (engeller).”

Yine bāzice-i *mevc* olmadan *vārestelik* yokdur
Dil āhen olsa da *kalyon* kadar *lenger* huşuşında G.775/6 (Bilkan 1997: 104)

“Gönül, bir kalyon çapası gibi katı, sağlam ve kararlı olsa da dalgaların oynacağı olmaktan kurtulamaz.”

Hurūş-ı ye’s ile *çaldurdu* ‘ākıbet *karaya*
Bizüm *sefine*-i ümmīde *nāħudāl*ıgumuz G.305/3 (Bilkan 1997: 686)

“Bizim kaptanlığımız, ümit gemisini üzüntü ve kederin coşkunuğu yüzünden sonunda karaya vurdurdu.”

Bu *tūfānzār*-ı hestīde ben ol *keşt*ī-i Nūh’um ki
Nefes bālā-yı serde *bādbān* rūhum *re* ’ışumdür G.132/2 (Bilkan 1997: 559)

⁵ Makalede yer verilen beyitlerin alındığı şiirler, nazım şekli veya türüne göre harf kısaltmalarıyla gösterilmiştir. Bu kısaltmalardan sonra gelen ilk numara şiirin, ikinci numara beytin numarasıdır.

⁶ Örnek beyitlerde, denizle ilgili tenasüp oluşturan sözcükler italik olarak gösterilmiştir.

⁷ G.: Gazel

“Ben bu varlık tufanlığında (tufan alanına benzeyen varlık âleminde) (âdetâ) Nuh’un gemisiyim. Başımın üstüne yükselen nefesim o gemiye yelken, ruhum kaptanımdır.”

b. Felsefe, Din ve Tasavvuf Konulu Tenasüp Örnekleri

Ka‘r-ı deryâda tehî-havşala kalmak hoşdur

Sâhil-i bahrde hâlî şadef olmakdan ise

G. 662/4 (Bilkan 1997: 958)

“Kıyıda içi boş bir istiridye olmaksan, denizin dibinde zihni boş olmak iyidir.”

Âferînişden ne *deryâdur* ne *sâhil*dür garaž

Ne *şadef*den *lü‘lûdür*⁸ insân-ı kâmindür garaž

G.365/1 (Bilkan 1997: 729)

“Yaradılışın gayesi, deniz, sahil veya istiridyeden inci oluşturmak değil, kâmil insandır.”

Bu *emvâc*-ı mecâzuñ *ka‘nna* reh-yâb olan añlar

Ki var tahtında pür-*dür*-i haķîkat *jerf* bir *deryâ*

K⁹.1/24 (Bilkan 1997: 3)

“Bu mecaz dalgalarının altında hakikat incileriyle dopdolu derin bir deniz olduğunu, ancak dalgalardan dibe doğru yol alanlar anlar.”

Dür-i ma‘nâ ile ceybi olur *ğavvâş*nuñ memlû

Meger *gird-âb*-ı *bahr-i pür-ğüh*erdür halka-i tevḥîd G.48/14 (Bilkan 1997: 492)

“Tevhid halkası tıpkı inci dolu denizin girdabı gibidir ki o denize dalan dalgıcın cebi mana incileriyle dolar.”

Çok *keşt*-i ‘iştâyânı çeker *sâhil*-i ‘afva

Bahr-i keremüñ *mevc*-i ‘atâsın ne bilürsin

G.566/4 (Bilkan 1997: 887)

“Sen kerem denizinin ihsan dalgasını ne bilirsin? (bilmezsin). O dalga, pek çok isyan gemisini af kıyısına çekmiştir.”

Olan *sefîne*-nişin-i tevekkül ü teslîm

Ġariķ-i mevc-be-mevc-i yem-i ‘avâṭf olur

G.104/2 (Bilkan 1997: 538)

“Tevekkül ve teslim gemisine binen, lutuflar denizinin, birbiri ardınca gelen coşkun dalgalarında boğulan kişidir.”

Yem-i tevekküle şal *şasṭ*-ı himmetüñ Nâbî

Kim anda *mâh*-i ümmîd çok *şikâr* olunur

G.111/9 (Bilkan 1997: 544)

“Ey Nabî! Himmet oltanı tevekkül denizine at. Çünkü orada ümit balığı çok avlanır.”

⁸ lü‘lûdür (Hazırlayanın düzeltmesi); lü‘lû‘-i (Bilkan 1997: 729).

⁹ K.: Kaside

Anda *telâfûm* eyledi *baħr-i muhîṭ-i* şer'
Cây-ı *hürûş-ı mevce-i* nuşret Medîne'dür G.101/5 (Bilkan 1997: 535)

“Medine, ilahi yardım dalgalarının coştuğu yerdir. Şeriat okyanusu orada dalgalanmıştır.”

c. Aşk Konulu Tenasüp Örnekleri

Ġālibā *keştîye* bî-*lenger-i* vaşluñ revîşî
Baħr-i bî-ka'r-ı felâketkede-i firqatedür G.125/4 (Bilkan 1997: 554)

“Galiba vuslatın demir alıp gitmesi, gemiye (gönül gemisi için) ayrılığın felaket yeri olan dipsiz denizdir.” Bir başka deyişle, “Galiba vuslatın demir alıp gitmesi, gemiye benzeyen gönül için, ayrılığın felaket yeri olan dipsiz denize batmaktır.”

Ey *baħr-i nâz mevce-i* âğuşum itme red
Dil-bend-i ârzü-yı *kenârûn* benem senûñ G.443/4 (Bilkan 1997: 796)

“Ey naz denizi (nazı deniz gibi uçsuz bucaksız olan sevgili)! Benim dalgaya benzeyen kucağımı geri çevirme. Senin sahiline kavuşmaya (seni kucaklama arzusuna) gönül bağlamış olan benim.”

Selâmet ister iseñ çıkma *baħr-i* ‘aşkdan ey dil
Ki *mevc* sille-ğor-ı redd olur *kenâre* gelince G. 79/4 (Bilkan 1997: 1045)

“Ey gönül! Esenlik içinde olmak istersen aşk denizinden çıkma. Çünkü dalga kıyıya gelince red tokadını yer.”

Keştî-i cism-i nizârum *mevc-i tûfân-ı* kader
İtmek ister *sâhil-i* hicrânda vîrân el-vedâ' G.374/10 (Bilkan 1997: 739)

“Kader tufanının dalgaları, gemiye benzeyen zayıf bedenimi, ayrılık sahilinde viran etmek ister. Elveda!”

Giriftâr olmasun *keştî-i* dil ol şüh-ı rakḳâşa
Ki meşk-i lerziş eyler *mevc gird-âb-ı* sür'ininden G.563/4 (Bilkan 1997: 884)

“Gemiye benzeyen gönül, o dans eden güzele tutulmasın. Çünkü dalga onun kalçasının girdabından titreme öğrenmeye çalışır.”

Karaya çaldı çokdan bu *hevâda keştî-i* şabr
Dil-i âhenini yâruñ hele aña *lenger* oldu G.865/7 (Bilkan 1997: 1109)

“Sabır gemisi bu havada çoktan karaya vururdu. Neyse ki sevgilinin demir gibi katı gönlü ona çapa oldu.”

Bilsem olmazdum *hevâ-yı* ‘aşka *keştî-rân-ı* dil
Çâr-ebrû *çâr-mevc-i lücce-i* nâz olduğın G. 645/2 (Bilkan 1997: 945)

“Senin genç, nazi engin deniz gibi uçsuz bucaksız ve gönlümde tufanlar koparan bir güzel olduğunu bilseydim, gönül gemisini aşk havasına sürmezdim (Aşk havasında gönül gemisine kaptanlık edip yola çıkmazdım veya gemiye benzeyen gönlümü aşk arzusuyla yola çıkarmazdım.)

Ne var bir kerre meyl itseñ *kenāra ey dūr-i yek-tā*
Hurūş-ı mevc-mevc-i ārzūlar hep senūñ’çündür G.221/3 (Bilkan 1997: 625)

“Ey eşsiz inci (eşsiz bir inciye benzeyen sevgili)! Ne var bir kez kıyıya yönelsen (kucağıma gelsen). Arzuların dalga dalga coşkunu hep senin içindir.”

ç. Güzellik Tasvirlerinin Konu Edildiği Tenasüp Örnekleri

Her bir bün-i müyuñdan¹⁰ *aķar āb-ı leṭāfet*
Deryā-yı melāḥatde şinādan mı gelürsin G. 654/6 (Bilkan 1997: 951)

“Her bir kılının dibinden letafet suyu damlar. Güzellik denizinde yüzmeden mi geliyorsun?”

Keşṭ-i şāne olup ġarḳ-ı yem-i zūlf-i siyāh
Ṭolaşur mevce-i yem gibi şikenden şikene G.758/4 (Bilkan 1997: 1030)

“Gemiye benzeyen tarak, denize benzeyen siyah saça batıp, deniz dalgaları gibi kıvrımdan kıvrıma dolaşır.”

Şāne-i *bād-ı şabāyı* zūlf-i *mevc* üzre görüp
Ṭurrasın açmış leb-i deryāda mānend-i perī¹¹ T¹². 30/13 (Bilkan 1997: 215)

“[Dönemin hükümdarının Beşiktaş sahilindeki kasrı], tarağa benzeyen saba rüzgarını, saça benzeyen dalgalar üzerinde görüp, denizin kıyısında tıpkı bir peri gibi saçlarını açmıştır.”

O deryā-yı leṭāfet-ḥīz-i mevc-engīzdür sineñ
Ki anda gerdiş-i pistānlaruñ ġird-ābdan qalmaz G.312/2 (Bilkan 1997: 690)

“O üzerinde memelerinin dönüşünün girdaba benzediği göğsün, coşkun dalgaları letafet saçan denizdir.”

¹⁰ müyuñdan (hazırlayanın düzeltmesi): müyından (Bilkan 1997: 951).

¹¹ *Peri* sözcüğü, beyitte denizle ilgili tenasübü oluşturan sözcükler arasında gösterildi. Çünkü perilerin su kenarlarında, pınar başlarında bulundukları rivayet edilir. Bu konuda *Fars Mitolojisi Sözlüğü*’nde şu bilgi yer almaktadır: “[Peri] Cinlerin çok güzel oldukları kabul edilen kızlarına denir. (...) Eski Yunan inanışlarında evlenmemiş güzel bir yarı tanrı olarak kabul edilip, daha çok ırmak kenarlarında, yemyeşil ormanlarda yaşadığı söylenen nymphe görünümünde tasavvur edilirdi.” (Yıldırım 2008: 563-564).

¹² T.: Tarih

O *perî* pençe-i müjgânın açup *itdi halâş*
Lücce-i hüsnine müstağrağ iken nûr-ı nîgeh G.663/2 (Bilkan 1997: 958)

“O peri gibi güzel sevgili, göz nuru onun güzelliğinin engin denizine batmışken, kirpik pençeye benzeyen kirpiklerini açıp kurtardı.”

Oldı peyvend ser-i zülfine dest-i ‘uşşâk
Keşt-i cevri ni zabt itdi hele lenger-i hüsn G.640/5 (Bilkan 1997: 942)

“Neyse ki onun (güzelin) eziyet gemisini güzellik çapası tuttu da âşıklar, zülfünün ucuna tutundu.

d. Edebiyatla İlgili Tenasüp Örnekleri

Olinca ol nefesden *bağr-i tab‘um mevc-ğiz-i şevk*
*Qalem tevhid-i Bârî lüccesinde oldı reh-peymâ*¹³ K.1/98 (Bilkan 1997: 10)

“Şairlik yaradılışının denizinde (denize benzeyen şairlik yaradılışında), o nefesten (tevhid konulu bu kasideyi yazmaya teşvik eden Vezir Silahdar İbrahim Paşa’nın âdetâ rûzgâr etkisine sahip nefesiyle) coşkun arzu dalgaları kalkınca, kalem (kalemim) tevhid denizinde yol aldı.”

Ne ‘aceb hayli zamândur ki *temevvücde* degül
Bağr-i zehhâr-ı hayâl ebr-i güher-pâş-ı zamîr K.8/5 (Bilkan 1997: 50)

“Ne tuhaftır ki, çok zamandır hayalin coşkun denizi (coşkun denizlere benzeyen hayal dünyam) ve gönlün inci saçan bulutu (inci gibi yağmur damlaları saçan buluta benzeyen söz incileri saçan gönlüm) durgun (dalgalanmıyor).”

Nabî yine *cûş eyledi âşâr-ı ma‘ânî*
Geh böyle ider kulzüm-i zehhâr temevvüc G.40/7 (Bilkan 1997: 484)

“(Ey) Nabî!, Yine mana eserleri coştı. Bazen coşkun deniz böyle dalgalanır.”

Mevcler şatr u şikenler lafz u kaatre noktadır
Lü‘lû-i mefhûmdur te‘lîf-i deryâdan murâd G.50/5 (Bilkan 1997: 494)

“Dalgalar satır, kıvrımlar (dalgaların kıvrımları) söz, damla noktadır. Deniz kitabı (kitaba benzeyen deniz) yazmaktaki amaç, inci gibi anlamdır.”

Taht-ı *emvâcında deryâ-yı ma‘ânî* müstetir
Şi‘rinüñ ta‘birini Nabî vecîz eyleyse de G.723/5 (Bilkan 1997: 1001)

¹³ Bu beyit, *Nabi Divanı*’ndaki ilk kasideden (tevhid) alınmış olup, kasidenin sonunda zeyl olarak *Divan*’ın tertibine ve bu kasidenin yazılmasına sebep olan Vezir Silahdar İbrahim Paşa’ya dua yer almaktadır. Nabi bu beyitten önceki iki beyitte, divanını tertip etmesine sebep olan İbrahim Paşa’nın onu *Divan*’ın başında bir tevhid yazmaya teşvik ettiğinden söz etmiştir.

“Nabi şiirini az ve öz sözle yazsa da, (onun bu veciz şiirinin) dalgalarının altında anlamlar denizi gizlidir (dalgalarının altında derin anlamlar gizli deniz gibidir).”

Hurūş-ı çār-cūy-ı tab‘umuñ āşārı ey Nābī
Şafā-yı çār-mevc-i baḥr-i eş‘ār-ı selīsümdür G.132/7 (Bilkan 1997: 560)

“Ey Nabî!, Şairlik yaradılışının dört ırmağının (ahlât-ı erbaa, insan mizacını oluşturan kan, balgam, seveda, safradan ibaret dört unsur) coşkunluğunun eseri, akıcı şiirlerimin denizinin tufanının safasıdır.”

Lü’lû‘î tevriye vü *gevher*-i îhâm o kadar
Görmedük *çıkdüğünü* haḡ bu ki bir *deryâ*dan Kt.¹⁴ 2/3 (Bilkan 1997: 1129)

“Doğrusu şudur ki, bir denizden o kadar tevriye ve îhâm incisi çıktığını görmedik.”¹⁵

e. Övgü ve Dua Konulu Tenasüp Örnekleri

Muḥîḫūñ vaşfidur ‘azb u ücâc-ı lezzet-i enhār
Müsemmā vâhid ammā muḥtelif evşâf ile esmā K.1/34 (Bilkan 1997: 4)

“(Nasıl ki) nehir sularının tatlı ve acı lezzeti okyanusun vasfı ise (suyunun tadı birbirinden farklı nehirlerin okyanusta birleşip, okyanus suyunun niteliğini oluşturdukları gibi), [Allah] da vâhid sıfatıyla adlandırılmakla birlikte, onun güzel adları (esma-i hüsnâ) çeşitli sıfatları içermektedir.”

Nā-gehān cūşa gelip lücce-i ‘avn-i ezeli
Eyledi bendelerin tābe-gelü *garḡa*-i kām K.13/45 (Bilkan 1997: 89)

“Allah’ın yardım denizi (Allah’ın engin denizlere benzeyen yardımı) ansızın coşup, kullarını boğazlarına kadar arzularına batırdı (gerçekleşmesini diledikleri tüm dileklerini gerçekleştirdi).”

Ol pādīşeh ki lücce-i şān u şükūhūñ
Tā *sāḫi*-i sipihre resāndur nihāyeti K.16/95 (Bilkan 1997: 125)

“O padişah, uçsuz bucaksız denize benzeyen şān ve şöhretinin sonu gökyüzüne kadar varan bir padişaktır.”

Keşt-i fikr düşmez idi *mevc*-i ḡayrete
Deryâ-yı vaşfinuñ bulunaydı nihāyeti K.20/44 (Bilkan 1997: 142)

¹⁴ Kt.: Kıt’a

¹⁵ Bu beyit, Nabî’nin, dönemin vezirinin kendisine hediye ettiği bir şiirine yazdığı övgü kasidesine ek niteliğindeki dua kıt’asında yer almaktadır. Dolayısıyla beyitte söz konusu şiir, içinden çok sayıda tevriye (ihām) incileri çıkan denize benzetilmiştir.

“[Bu şiirde övülen kişinin] uçsuz bucaksız denize benzeyen niteliklerinin sonu olsaydı, gemiye benzeyen düşünce, dalgaya benzeyen şaşkınlığa düşmezdi kapılmazdı.”

Ebr-i hayât-güster ü kân-ı güher-fürûz
Baħr-i telâṭum-âver-i emvâc-ı Meşnevî T.52/6 (Bilkan 1997: 239)¹⁶

“[Mevlana], hayat saçan bulut, parlak incilerin kaynağı, Mesnevî'nin coşkun, dalgalı denizi (dir).”

Şurṭa-i luṭf ile tūfân-ı fiten buldı sūkūn
Keşṭî-i emn ü emân buldı muvâfiḳ eyyām K.13/4 (Bilkan 1997: 85)

“Fitne tufanı, lutuf rüzgârıyla son buldu. Güven ve huzur gemisi –lutuf rüzgârı sayesinde yol alabilmek için- uygun zamana kavuştu.”

Eylesin lücce-i mevvâc-ı cihânda ebedî
Lenger-i baḫt ile keşṭî-i devlet-ârām K.13/118 (Bilkan 1997: 96)

“[Allah, Amcazade Hüseyin Paşa'nın] devletli gemisini, bahtının çapasıyla dünyanın coşkun ve engin denizinde ebedî kılsın.”

f. Doğa Tasvirleriyle İlgili Tenasüp Örnekleri

Biri birin kenâra gelmede emvâc ider pâ-mâl
 Meger Nâbî şikâyetdür şabâdan maṭlab-ı deryâ G.6/5 (Bilkan 1997: 457)

“(Ey) Nabi! Denizin saba yelinden şikâyeti olmalı ki, dalgalar kıyıya ulaşmak için birbirini ayaklar altına alır.”

Zehhâr nâmı ile olunmazdı baħryâd
 Düşünda olmayaydı eger peştemâl-i mevc G.41/5 (Bilkan 1997: 485)

“Deniz, eğer omzunda dalga peştemali olmasaydı, zehhâr (kabarıp taşarcasına coşkun, dalgalı) sıfatıyla anılmazdı.”

Keşṭiyân seng-i felâḫan gibi gerdişler ider
 Bâzû-yı mevc ile gird-i serine gird-âbuñ G.435/4 (Bilkan 1997: 790)

“Gemiler, dalganın eliyle atılan sapan taşı gibi girdabın başı etrafında döner.”

2. İham-ı Tenasüp Örnekleri

Gird-âbı dâ'ire tutar emvâcı rakş ider
 Şevḳ-ı *hevâ*-yı aşḳ ile deryâ-yı vaḫdetüñ G.430/2 (Bilkan 1997: 785)

¹⁶ Bu şiirin başlığı: *Târiḫ Berây-ı Ta'mîr-i Günbed-i Merkad-i Hazret-i Mevlânâ Kaddesa'llâhu Ta'âlâ Sırruhu.*

“Aşk havasının şiddetli arzusuyla, vahdet denizinin girdabı def çalar, dalgaları dans eder.”

Burada *hevâ* sözcüğü *hava*, *atmosfer* anlamıyla denizle ilgili tenasüp içinde yer alırken; *arzu*, *istek* anlamıyla da *şevk* (*şiddetli arzu*, *aşırı istek duyma*) sözcüğüyle kurduğu anlam ilişkisi dolayısıyla iham-ı tenasüp oluşturmuştur.

Hezâr *baħr*-i ğama *ġavta-ħ*’âr olur fuķarâ

Kenâr-ı nânını bir zâda bandırıcaya dek

G.406/13 (Bilkan 1997: 767)

“Fakirler, ekmeğinin ucunu (köşesini) bir azığa bandırıcaya kadar, binlerce gam denizine batar.”

Kenâr sözcüğü bu beyitte *uç*, *köşe* anlamında kullanılmıştır. Ancak sözcüğün *kıyı*, *sahil* anlamı, denizle ilgili diğer sözcüklerden (*baħr*, *ġavta-ħâr*) oluşan tenasüp ile ilgili nedeniyle iham-ı tenasüp yaratmıştır.

Olduķ *kenâr*-ı şevķe yine *bâdbân-ġüşâ*

Girdük *sefine*-i emele biz *hevâ* ile

G.670/7 (Bilkan 1997: 963)

“Biz aşkla emel gemisine binip, yine şevk kıyısına doğru yelken açtık.”

Yukarıda iki ayrı beyitte *iham-ı tenasüp* oluşturduğuna işaret ettiğimiz *kenâr* ve *hevâ* sözcükleri bu beyitte de aynı konumdadır. Ancak bu beyitte denizle ilgili *kenâr*, *bâdbân-ġüşâ*, *sefine* ve aşk ile ilgili *şevk*, *emel* ve *hevâ* sözcüklerinden oluşan iki tenasüp vardır. Bu bağlam içinde *kenâr* sözcüğü, *kucaklama* anlamıyla aşk ile ilgili *şevk*, *emel* ve *hevâ* sözcükleriyle; *hevâ* ise *hava* anlamıyla denizle ilgili *kenâr*, *bâdbân-ġüşâ*, *sefine* sözcükleriyle ilgi kurarak iham-ı tenasüp oluşturmuştur.

Merkezle âşinâ ol itme *muħîṭ* raġbet

Müstaġrık-ı ĥaķıķat meyl-i *kenân* n’eyler

G.88/8 (Bilkan 1997: 525)

“Merkezle (cevher, öz, hakikat, vahdet vb.) aşına ol, çevreye (araz, mecaz, mâ-sivâ, kesret) raġbet etme. Gerçeğe batmış kişi kıyıya yönelip ne yapsın? (Gerçekler denizine batmış, gerçeklerin derinliğinin farkına varmış kişi, o derinlikten (denizden) sığılğa (kıyıya) çıkmak istemez.)”

Buradaki *muħîṭ* sözcüğü *çevre* anlamında kullanılmıştır. Ancak bu sözcüğün *büyük deniz*, *okyanus* anlamının denizle ilgili tenasübe ait *müstaġrık* ve *kenâr* sözcükleriyle ilgisi iham-ı tenasübü doğurmuştur.

Muħîṭ’ün naġmesin ġuş eylemiş hengâm-ı *cûş*nda

O lezzet müstekindür *mevc-i baħr*’ün daħi *ġuş*nda

G.764/1 (Bilkan 1997: 1033)

“Okyanusun coşkunluk anındaki nağmelerini işittiği için, o lezzet (okyanus nağmelerinin lezzeti) deniz dalgasının da kulağında saklıdır.”

Beyitte Farsça *gûş* sözcüğü *kulak* (*işitme organı*) anlamında kullanılmıştır. Türkçe'de *kulak* sözcüğünün coğrafi bir terim olarak “*Lagün, akarsuların, göllerin, denizlerin karaya giren ve durgunlaşan yeri.*” (Ayverdi 2011: 709) anlamı vardır¹⁷. Bu anlam, beyitteki denizle ilgili tenasübü oluşturan *muhit, cûş, mevc ve bahr* sözcükleriyle ilgilidir. Bu nedenle *gûş* sözcüğü ile iham-ı tenasüp yapılmıştır.¹⁸ *Gûş* sözcüğü, aşağıdaki beyitte de iham-ı tenasüp içinde kullanılmıştır.

Satır *emvâc*ında muzmer ma' nî-i hubbû'l-vağan
Ol sebebdan maqdem-i *seyl-âba deryâ gûş* açar G.249/3 (Bilkan 1997: 645)

“Satır dalgalarında (dalgalara benzeyen satırlarda) vatan sevgisinin anlamı gizlidir. Derya o nedenle sel sularının gelişine (ayak seslerine) kulak açar (tutar).”

Arz-ı harem *hurûşgeh-i bahr-i feyz*lür
Gird-âb-ı cezb-kerde-i *enhâr* Ka' be'dür G. 100/6 (Bilkan 1997: 534)

“Harem-i Şerîf (Kâbe ve civarındaki topraklar) feyiz denizinin coştugu yerdir. Kâbe, nehirleri kendine çeken girdaptır.”

Burada *feyz* sözcüğü, *ruha huzur veren mübarek ve uğurlu tesir* anlamında kullanılmıştır. Ancak sözcüğün Arapça'daki asıl anlamı, *suyun taşımakması* demek olup, bu anlamın beyitteki *bahr, enhâr* ve *gird-âb* sözcükleriyle kurduğu tenasüp ilgisiyle iham-ı tenasüp oluşmuştur.

3. Mürekkep (Temsilî) Teşbih ve Leff ü Neşr İçeren Beyitlerde Tenasüp Örnekleri

Kimi araştırmacıların da belirttiği üzere, *mürekkep teşbih* ve *leff ü neşr* sanatı içeren beyitlerde genellikle tenasübün de bulunduğu daha önce değinilmişti. Bu başlık altında, Nabi'nin *mürekkep teşbih, leff ü neşr* veya her iki sanatla birlikte deniz konulu tenasübü de içeren beyitlerinden örneklerle yer verilmiştir.

Bu örneklerle ve başka şairlerin aynı nitelikteki örneklerine bakıldığında, belli bir tenasübü oluşturan sözcüklerin, beyitlerin yalnızca bir mısrasında yer aldığı ve tek bir mısra içinde aynı temaya bağlı sözcük sayısının iki ya da üç olduğu görülür. Bir duygu veya düşüncenin ifadesinde, birbiriyle anlamca uyumlu iki ya da üç sözcüğün bir araya gelmesi hiç

¹⁷ Sözlükte sözcüğün bu anlamına 15. yüzyıla ait *Tursun Bey Tarihi*'nden tanık gösterilmiştir.

¹⁸ Kanımızca Türkçe *kulak* sözcüğünün yukarıda işaret edilen coğrafi terim anlamı (lagün), divan şairleri tarafından *öyküntü* (*calque*) olarak Farsça *gûş* sözcüğüne aktarılmıştır.

şüphesiz durumun doğası gereğidir. Şiirde az sayıda sözcüğün aynı temaya bağlı olarak yarattığı anlam uyumunun edebî bir sanat olarak nitelendirilmesi, şiirin mazmunundaki anlam işlevi dolayısıyla olmalıdır. Bir başka deyişle tenasüp için esas olan, onu oluşturan sözcüklerin niceliği değil, ifadede anlatılmak istenen duygu, düşünce ve hayalin ifadesindeki anlamsal niteliğidir.

Zira *mürekkep teşbih* içeren beyitlerde, teşbih unsurları arasındaki paralellik, (özellikle ifade içinde teşbihe işaret eden bir teşbih edatı veya bu işleve sahip bir yönlendirici sözcük yoksa) ilk bakışta göze çarpmayacak iki düşünce, duygu veya hayal tasarımından oluşur¹⁹ (Bilgegil 1989: 148). Bu iki ayrı tasarım çoğu kez iki ayrı cümle hâlinde ifade edilir. Dolayısıyla beytin mısralarından biri müşebbeh (benzeyen) diğeri müşebbehün bih (benzetilen) durumundadır. Teşbihin taraflarını oluşturan tasarımlardan biri diğerini doğrular, örnek oluşturur veya somutlaştırmaya yarar ki amaç okuyanı/dinleyeni ikna etmektir. Şair bütün hünerini, öne sürülen duygu veya düşüncenin somutlaştırıldığı mısradaki gösterir. Eğer şair tenasübü bu mısradaki bir anlatım aracı olarak kullanmışsa, önemli olan bunun kaç sözcükle gerçekleştiği değil, bu sözcüklerin anlam uyumunun yarattığı tasavvurun özgünlüğü veya etki gücüdür.

Tenasübün *leff ü neşr* içindeki konumu da *mürekkep teşbihte* olduğu gibidir. Yani, belli bir konudaki tenasüp, beytin mısralarından yalnızca birinde yer alan sözcüklerden oluşur. Bilindiği gibi *leff ü neşr*, bir ifadede yer alan birden fazla belirli sözcüğe karşılık olarak, bir sonraki ifadede bu sözcüklerle “ilgili” başka sözcüklerin sıralanması yoluyla oluşur. İki ifadede birbiriyle “ilgili” olan bu sözcüklerin sıralanışı birbirlerine paralellikleri bakımından düzenli veya düzensiz olabilir (Bilgegil 1989: 290). Ancak *mürekkep teşbihten* farklı olarak, *leff ü neşri* yaratan sözcük dizileri arasındaki anlam ilgisinin, belagatte teorik olarak teşbih, tezat, düz anlam, yan anlam, mecazî anlam, çağrışım vb. olup olmadığına yönelik sınırlayıcı bir hüküm yoktur. Eğer, burada yer verilen kimi örneklerde de olduğu gibi, bir metinde hem *mürekkep teşbih* hem *leff ü neşr* bulunuyorsa, *leff ü neşri* oluşturan sözcükler arasındaki ilgi, beyitteki mürekkep teşbihe bağlı olarak, benzerlik ilgisidir.

Bütün bu sebeplerle, *mürekkep teşbih* ve *leff ü neşr* pek çok beyitte birlikte görülen edebî sanatlar olup, *tenasüple* de ilgilidirler. Kısacası, her üç sanat için ortak nokta, bu sanatların oluşumunun, birden fazla sözcük arasındaki anlamsal veya çağrışımsal bir uyuma dayanmasıdır.

¹⁹ Bu iki farklı tasarım içinde iki farklı tenasübe sıkça rastlamak mümkündür.

Nabi'nin söz konusu beyitlerinden örnekler ve bunların günümüz Türkçesiyle nesre çevirisi şöyledir:

Bezm-i şafāya sāğar-ı şahbā gelür gider
Gūyā ki *cezr* ü *medd* ile *deryā* gelür gider G.219/1 (Bilkan 1997: 624)

“Eğlence meclisine şarap kadehi gelir gider. Sanki med-cezir ile deniz gelir gider.”

Şāne nic' olur zūlf-i semen-sāya mu' arız
Keşt olamaz *mevce-i deryā*ya mu' arız G.364/1 (Bilkan 1997: 728)

“Tarağın semen kokulu saçlara karşı gelemeyeceği (muhalefet edemeyeceği) gibi, bir gemi de denizin dalgalarına karşı duramaz.”

Nem-keşide *sāhil* olmaz *ka'r-ı deryā*dan habir
Çıkamaz āyātuñ bütünü zāhir-i tefsir ile G.664/2 (Bilkan 1997: 959)

“(Nasıl ki) ıslak sahil denizin dibinden haberdar ol(a)mazsa, âyetlerin zımnındaki anlam, tefsir yoluyla ortaya çıkmaz.”

Gösterme çin-i cebini rāhat murād ise
*Bahr*ün şafā-yı hātır *limān*lıgındadır²⁰ G. 247/5 (Bilkan 1997: 644)

“Arzu edilen şey rahat, huzur ise, alın kırıksıklıklarını gösterme (alnını buruşturma; kızma, canını sıkma). Denizin gönül ferahlığı veren yanı sakinliğidir (durgunluğudur).”

Bahr-i sefide geldi güm oldu *yem*-i siyāh
‘Afv-ı Hūdā’ya nisbet ile böyledür günāh G.773/1 (Bilkan 1997: 1039)

“Karadeniz (suyu) Akdeniz’e gelince (karışınca) kaybolur (Karadeniz suyu olmaktan çıkar). Allah’ın affı karşısında günah da böyledir.”

Çıkmadı dā’ire-i dāğ-ı maḥabbet dilden
Sine-i *yem*de olan halka-i *gird-āb* gibi G.870/3 (Bilkan 1997: 1113)

“Denizin bağrındaki (içindeki) girdap halkası gibi, aşkın yanık yarası gönülden çıkmadı (hiç eksilmedi).”

Beden ne kāra yarar dilde h’āhiş olmayıcak
Nişest-i *keşt*-i bî-*nāhudā* ne müşkil imiş G.347/5 (Bilkan 1997: 716)

²⁰ “*Limān*lık: Hava için sakinlik anlamındadır. Hava limanladı denilir ise esen rüzgarın sükunet kesbettiği anlaşılır. Ekseriya limanlık yerine “*rakid* [hareketsiz, durgun]” tabiri kullanılır ki bundan denizin dalgasız olduğu da münfehim olur.” (Süleyman Nutki 2011:180).

“Gönülde arzu olmayınca beden ne işe yarar? (İnsanın içinde yaşama arzusu yoksa bedenın yaşamasının bir anlamı yoktur), kaptansız gemiye binmek ne zormuş.” Bir başka deyişle, “İnsanın, içinde yaşama arzusu, yaşama sevinci olmaksızın sırf bedenlen canlı olması, kaptansız gemiye binmek gibidir.”

III. Mecazlı Sözcüklerin Tenasüp İçindeki Yeri

Tenasüp, fikrî bir sebepten veya mahiyetlerindeki bir özellikten dolayı, anlamları arasında tezat dışında bir ilgi bulunan sözcüklerin aynı ifadede toplanması yoluyla oluşan bir edebî sanattır (Bilgegil 1989: 276). Bir başka deyişle, bir metinde çağrışım yoluyla aralarında biçimsel ya da anlamsal bağıntılar kurulabilen sözcüklerin oluşturduğu bütünün yarattığı *çağrışım alanı* veya aynı temaya bağlı olan kelime ve deyimlerden oluşan *kelime alanı*dır.

Metin analizlerinde, tenasüpleri oluşturan söz varlığına ilişkin saptamalar, bu sözcüklerin *düzan*amları itibariyle yarattıkları aynı temaya bağlı olma uyumuna göre yapılmaktadır. Ancak kimi metinlerde, bazı sözcüklerin *düzan*amlarıyla değil, metnin bağlamı içinde kazandıkları *mecazî* (*figurative*) anlamla tenasübe iştirak ettikleri görülmektedir.

Bilindiği gibi mecaz türlerinden *istiare* (*deyim aktarması-metafor*) dilde çokanlamlılığın nedenlerinden biridir. Özellikle şiir dilinin en temel anlatım özelliklerinden biri olan *istiare*ler, başlangıçta onu ilk söyleyene ait iken, zamanla başkaları tarafından kullanıldıkça benimsenip dile yerleşebilir; *mecâzî* (*figurative*) *anlam*, *yan anlam* (*connotation*) olarak sözlüklerde yer alır (Aksan 1971: 124). Nabî'nin aşağıdaki beytinde yer alan *leb* sözcüğü bu duruma bir örnektir:

Olaldan zevk-yâb-ı *âb*-ı şahrâ meşreb-i *deryâ*

Dem-â-dem bûs ider dâmân-ı şahrâyı *leb*-i *deryâ* G.6/1 (Bilkan 1997: 457)

“Deniz, ovanın suyundan zevk almayı alışkanlık edindiğinden beri, zaman zaman denizin dudağı ovanın eteğini öper.”

Bu beyitte *leb* sözcüğü *dudak* anlamında kullanılmış olup, dudak bu sözcüğün *düzan*lamıdır. Ancak *istiare* yoluyla *kıyı*, *kenâr* anlamı yaygınlaşıp *yananlam* olarak sözlüklerde yer almıştır. Nitekim beyitte sözcüğün *kıyı*, *kenar* anlamı, *âb*, *deryâ*, *sahrâ* sözcükleriyle kurduğu tenasüp ilgisiyle *ihâm-ı tenasüp* oluşturmuştur.

Ancak, şiir dilinde istiareler yoluyla yeni anlam kazanmış pek çok sözcük ise kullanım açısından yaygınlaşmadığı için, sözcüğün kazandığı yeni anlam ancak yer aldığı metnin bağlamında kalmıştır.

Yaygın olduğu şekilde *düzanlam*larıyla değil de, metnin bağlamı içinde kazandıkları *mecazî* (*figurative*) anlamla tenasübe iştirak eden bu sözcüklerin, söz konusu tenasübü oluşturan sözcükler sıralamasında gösterilip gösterilmemesi tartışmaya açık bir konudur.

Belagatte *tenasüp* teriminin tanımına bakıldığında, tenasübü oluşturan sözcükler arasındaki anlam ilgisine yönelik hemen bütün kaynaklardaki ortak hüküm, anlamları arasında tezat dışında bir ilgi bulunan sözcüklerin aynı ifadede toplanmasıdır. (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 102; Mehmed Rif'at 1308: 342-343; Muallim Naci 1990: 130; Recaizade Mahmud Ekrem 1299: 327; Bilgegil 1989: 276; Saraç 2007: 160). Dolayısıyla terimin tanımından, sözcükler arasındaki anlam uyumunun tezat olmamak koşuluyla, her türlü ilgiyi kapsadığını anlamaya engel bir durum olmadığını söylemek mümkündür. Yani sözcükler, metnin bağlamı içinde aynı temaya bağlı olmak koşuluyla *düzanlam*, *yananlam*, *mecazî* (*figurative*) anlamıyla veya *eşanamlılık*, *kökdeşlik* (istikak), çağrışım vb. ilgilerle bir uyum oluşturuyorsa tenasüpten söz etmek kaçınılmaz olsa gerek. Nitekim bu noktada, Doğan Aksan'ın, *göstergenin anlam çerçevesi* olarak adlandırdığı, göstergelerin dil düzeni içinde anlam açısından taşıdığı bütün değerleri, temel anlamlarıyla birlikte yan anlamlarını, dinleyen/okuyanda çağrıştırdığı başka kavramların tümünü, göstergeye bağlı bulunan bütün öğeleri içine alan bir çerçevenin varsayılabileceğine ilişkin görüşü (2006: 76, 78) önem kazanmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde yer alan *nâr*, *ihsân*, *nûr* sözcükleri metnin bağlamı içinde *deniz*; *çîn-i cebîn* tamlaması ise *dalga* anlamı kazandığı için denizle ilgili tenasübe iştirak etmektedirler. Deniz ve dalganın, deniz temasının esasını oluşturan sözcükler olduğu dikkate alınırsa, bağlam içinde bu anlamın istiare yoluyla başka bir sözcikle temsil ediliyor olması o sözcüğün, tenasübü oluşturan sözcüklerden sayılmasına engel olmaması gerekir.

Yâ Resûlallâh kuluñ Nâbî *garîk*-i **nâr** olur

Aña *keşîbân*-ı lûtfuñ eylemezse *medd-i bâ*^c

G.370/9 (Bilkan 1997: 736)

“Ey Allah’ın Resulü! [Eğer] Senin lutuf kaptanın ona kulaç atmazsa (onu kurtarmak için el uzatmazsa), kulun Nabî ateşe (ateş denizine) batar (boğulur).”

Beyitteki *nâr* sözcüğü *ateş* anlamında olup; *batan*, *boğulan* anlamındaki *garîk* karinesinden dolayı kapalı istiare yoluyla *deniz* anlamına gelmektedir. Ancak bu anlam yalnızca buradaki bağlam için geçerlidir. Sözcük burada kazandığı bu yeni anlamıyla, *garîk*, *keştibân*, *medd-i bâ*’ sözcükleriyle oluşan deniz konulu tenasübe eşlik etmektedir.

Yokdur imkân-ı *teneffüs çâr-mevc*-i şükreden
Biz Hudâ’nuñ *garğa*-i *ihsân*-ı gün-â-günüyuz G.259/2 (Bilkan 1997: 652)

“Biz Allah’ın türlü türlü ihsanına (ihsan denizine) batmışız. [Bu nedenle] şükür tufanından nefes almaya imkân yoktur.”

Aynı şekilde, bu beyitteki *lutuf*, *iyilik*, *bağış* anlamındaki *ihsân* sözcüğü de *suya batmış* anlamındaki *garğa* karinesiyle kapalı istiare yoluyla deniz anlamı kazanmıştır. Sözcük bu anlamıyla, *teneffüs*, *çâr-mevc*, *garğa* sözcüklerinin yarattığı tenasüp içinde yer almaktadır.

‘ Aceb gelür mi o gün kim bu dide-i hün-bâr
Ola *şinâver*-i *emvâc*-ı *nûr*-ı ‘ârız-ı yâr Mt.²¹ 12 (Bilkan 1997: 1237)

“Acaba bu kanlı gözyaşları döken gözün (gözümün), sevgilinin yanağının nurunun (nur denizinin) dalgalarında yüzeceği o gün gelir mi?”

Buradaki *ışık* anlamındaki *nûr* sözcüğü de dalgalar anlamındaki *emvâc* karinesinden dolayı, kapalı istiare yoluyla *deniz* anlamındadır. *Nûr* sözcüğü bağlam içinde kazandığı *deniz* anlamıyla, beyitteki *şinâver* ve *emvâc* sözcükleriyle birlikte tenasüp oluşturmuştur.

Sipihrüñ gerdişin yâd eyleyüp ahterden el çekdük
Yemüñ *çîn-i cebîn*in seyr idüp *gevherden* el çekdük G.448/1 (Bilkan 1997: 799)

“Göğün (feleğin) dönüşünü hatırlayıp yıldızdan; denizin alnındaki kırıksıklıkları görüp inciden vazgeçtik.”

Şair bu beyitte ise *kızgınlık* veya *üzüntü* nedeniyle *alında oluşan kırıksıklık*, *buruşukluk* anlamındaki *çîn-i cebîn*i, teşhis yoluyla insan olarak hayal ettiği *yem* (*deniz*) sözcüğüne ait bir özellik olarak göstermiştir. Dolayısıyla bağlam içinde, *yem* (*deniz*) karinesi *çîn-i cebîn*in kapalı istiare

²¹ Mt.: Matla

yoluyla dalga anlamına işaret etmektedir. *Çîn-i cebîn*, dalga anlamıyla *yem* ve *gevher* sözcükleriyle birlikte tenasüp oluşturmuştur.

Sonuç

Belagatte *tenasüp*, fikrî bir sebepten veya mahiyetlerindeki bir özellikten dolayı, anlamları arasında tezat dışında bir ilgi bulunan sözcüklerin aynı ifadede toplanması yoluyla oluşan edebî sanatın adıdır. Belagat kaynaklarında bu sanat için en yaygın adlandırma *mürâ'at-i nazir* ve *tenasüp* olup; *tevfîk*, *telfîk*, *tevâfuk*, *cem'iyet*, *i'tilâf* ve *mu'âhât~muvâhât* da bu terimle aynı anlama gelen diğer adlandırmalar olarak gösterilmiştir. Bu kaynaklarda *teşâbüh-i etrâf* ve *ihâm-ı tenâsübün*, tenasübe dâhil veya onun özel bir şekli olduğundan söz edilmiştir. Bazı kaynaklara göre *ıştikak*, *mürekkap teşbih*, *mürekkap istiare* ve *leff ü neşr* gibi sanatları içeren metinlerde genellikle tenasübün de bulunması dolayısıyla, bunlar tenasüple ilişkili sanatlardır. Tenasüp ve adı geçen sanatların ortak noktası, bunların oluşumunun, birden fazla sözcük arasındaki anlamsal veya çağrışımsal uyuma dayanmasıdır.

Belagatteki *tenasüp* teriminin Batı retoriğinde doğrudan bir terim karşılığı yoktur ve bu konu dilbilimde *alan kuramı* içinde ele alınmıştır. Tenasüp kavramını temelde *alan kuramı* bağlamında ele alan dilbilimcilerin *çağrışımsal/çağrışım alanı*, *kelime alanı*, *figür* ve *söylem salkımı* terimleri/yaklaşımlarıyla temelde dil içindeki aynı anlam olayına (*tenasüp*) işaret ettikleri görülmektedir.

17. yüzyıl divan şairi Nabi (ö. 1712)'nin *Divan*'ındaki şiirlerde, *deniz* sözcüğü ve bu sözcüğün anlam çerçevesine giren diğer sözcüklerle oluşan tenasüplerin, bir anlatım özelliği olarak sıklık gösterdiği tespit edilmiş; bu tespitten hareketle yapılan taramalar sonucu, konuyla ilgili 131 beyit, 1 rubai derlenmiştir. Bu malzeme, belagatteki ve dilbilimdeki yukarıda sözü edilen teorik yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Buna göre, Nabî Divanı'ndaki, deniz teması çerçevesinde oluşturulan tenasüpleri içeren beyitler, kendi içinde genel olarak değerlendirilerek, 1. Tenasüp Örnekleri, 2. İham-ı Tenasüp Örnekleri 3. Mürekkap Teşbih ve Leff ü Neşr İçeren Beyitlerde Tenasüp Örnekleri olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmıştır. Bu değerlendirmeler sırasında, *Nabî Divanı*'ndaki *deniz* sözcüğü ve bu sözcüğün anlam çerçevesine giren diğer sözcüklerden oluşan söz varlığı da ortaya çıkarılmıştır.

Metin analizlerinde, tenasüpleri oluşturan söz varlığı ile ilgili saptamalar, bu sözcüklerin *düzanlam*ları itibarıyla yarattıkları aynı temaya bağlı olma uyumuna göre yapılmaktadır. Ancak Nabi'den seçilen örneklerde de görüldüğü üzere, kimi metinlerde, bazı sözcükler *düzanlam*larıyla değil, metnin bağlamı içinde kazandıkları *mecazî* (*figurative*) anlamla tenasüp içinde yer almaktadırlar. Yaygın olduğu şekilde *düzanlam*larıyla değil de, metnin bağlamı içinde kazandıkları *mecazî* (*figurative*) anlamla tenasübe iştirak eden bu sözcüklerin, söz konusu tenasübü oluşturan sözcükler sıralamasında gösterilip gösterilmemesi tartışmaya açık bir konudur. Ancak, tenasübe eşlik eden anlamın istiare yoluyla başka bir sözcükle temsil ediliyor olması, o sözcüğün tenasübü oluşturan sözcüklerden sayılmasına engel görülmemesi gerekir. Çünkü, özellikle şiir dilinde, anlam büyük ölçüde bağlam içinde ortaya çıkan bir durumdur.

Nabi'nin, *deniz* temasına bağlı tenasüpleri şiirlerinde bir anlatım tarzı olarak sıkça kullanmasının nedenine yönelik iki ihtimal öngörülmüştür. Bunlardan ilki, şairin bilinçaltında veya bilinçüstünde, denize kıyısı olan bir coğrafyada yaşama arzusunun olması olabilir. Ancak bu ihtimalin, onun söz konusu anlatım özelliğine etkisine ilişkin elde hemen hemen hiçbir veri yok. Diğer ihtimal ise, Türk edebiyatında Nabî'nin öncülük ettiği hikemî üslupta soyut düşüncelerin somutlaştırılarak anlatılması esasına yönelik, *deniz* temasının çağrışım zenginliği ve somutlaştırmalara elverişli oluşudur. Nitekim konuyla ilgili şiir örneklerinde, bu soyut-somut ilişkisi yaygın biçimde görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Cevdet Paşa (2000), *Belâgat-i Osmâniyye*, haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aksan, Doğan (1971), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara: AÜ. DTCF Yayınları.
- Aksan, Doğan (2006), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Ayverdi, İlhan (2011), *Kubbealtı Lugatı (Misalli Büyük Türkçe Sözlük)*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bally, Charles (1940), "Le Français Moderne", VIII: 195-197.
- Bilgegil M. Kaya (1989), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

- Bilkan, A. Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı*, 2, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Coşkun, Menderes (2007), *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Diyarbakırlı Sa'id Paşa (2009), *Mizânü'l-Edeb*, haz. Saliha Aydoğan, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Filizok, Rıza (2001), *Anlam Analizine Giriş*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Filizok, Rıza (2005, 9 Kasım), "Metin Analizi Açısından Kelimeler", Erişim tarihi: 30.06.2015, <http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=156>.
- Filizok, Rıza (2010, 14 Ağustos), "Edebî Eserlerde Figürler Düzlemi ve Derin Yapı", Erişim tarihi: 30.06.2015, <http://www.ege-edebiyat.org/wp/?p=1340>
- İsmail Habîb (1942), *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mehmed Rif'at (1308), *Mecâmi'u'l-Edeb*, Dersaadet: Kasbar Matbaası.
- Muallim Naci (1990), *İstilahat-ı Edebiyye-Edebiyat Terimleri*, haz. Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber, Ankara: Akabe Yayınları.
- Recaizâde Mahmud Ekrem (1299), *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Saraç, M.A. Yekta (2007), *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- Saussure, Ferdinand de (1931), *Cours de linguistique générale*, haz. Ch. Bally, A. Sechehay, Paris.
- Süleyman Nutkî (2011), *Kâmûs-ı Bahrî-Deniz Sözlüğü*, haz. Mustafa Pultar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şanlı, İsmet (2010), *Muhammed bin Muhammed Altıparmak-Telhis Tercümesi (Tenkitli Metin)*, Ankara.
- Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yıldırım, Nimet (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ek:

NABİ DİVANI'NDA DENİZ KONULU TENASÜP İÇEREN DİĞER BEYİTLER

- Ne hâl ise hele pâyâna yetdi müddet-i gam
Teveccüh eyledi *lîmâna lûcce-i şer ü şûr* K.7/22 (Bilkan 1997: 41)
- O deñlü *mevc-i yem-i eşk* oldı *tûfân-ñîz*
Ki oldı küngür-i tâc-ı felek kemîne *habâb* K.11/2 (Bilkan 1997: 69)
- Bağr-i pür-şürîş-i devletde* olurmuş kem-ñîz
Her zamân *keştî-i ümmîde muvâfiğ eyyâm* K.12/15 (Bilkan 1997: 77)
- Ğarğa* yaklaşmış iken *keştî-i bî-lenger-i mülk*
Bâd-ı tevfiğ irişüp eyledi tefriğ-i *ğamâm* K.13/8 (Bilkan 1997: 86)
- Lûcce-i ʿ ilm ü hüner bağr-i muñîf-i maʿ rifet*
Cümle fennün şafha-i kalb-i lañîfi defteri K.17/21 (Bilkan 1997: 131)
- Hıfzı bir mertebe kim itse eşer *deryāya*
Bağruñ emvâcı olur sedd-i reh-i *bâd-ı şabâ* K.24/30 (Bilkan 1997: 153)
- Olsa *deryâdaki mâhîye* muğârin kahrı
Kuhl ider çeşmine hâkisterin ehl-i *deryâ* K.24/35 (Bilkan 1997: 153)
- Çeşm-i giryânı *yem-i rahmete mülhâk* iki dil
Kalb-i rahmetle *temevvüde mişâl-i deryâ* K. 36/11 (Bilkan 1997: 221)
- Hayâl-i halka-i zülfünle eşküm düşse *deryāya*
Zamân-ı haşre dek *gird-âb ber-gird-âb* olur peydâ G.8/2 (Bilkan 1997: 458)
- Şevk-i teniyle *cûda* olup pâre pâre *mevc*
Âğuşın açdı hasret ile kadd-i yâre *mevc* G.39/1 (Bilkan 1997: 483)
- Başsañ *kenâr-ı cûya* kadem pây-bûs için
Birbirini başup gelür ey meh *kenâra mevc* G.39/2 (Bilkan 1997: 483)
- Sen kangısını eyler iseñ eyle ihtiyâr
Birdür bu *bağr-i içinde yemîn ü şimâl-i mevc* G.41/7 (Bilkan 1997: 485)
- Urur *sefine-i ârâmı sâhil-i yeʿse*
Bir iki gün dağı *lîmânlamazsa cûş-ı ümîd* G.53/2 (Bilkan 1997: 497)
- Atar *kenâreye bağr-i muñîf-i rahmetden*
O *mevc-i yeʿs* ki tabʿ -ı günâhkâre gelür G.62/7 (Bilkan 1997: 504)

- Kırutdı táb-ı gam cismüm *yem*-i eşk itdi ser-gerdân
 Tenüm *gird-âb* içinde *devr* ider *hâşâke* dönmişdür G.66/2 (Bilkan 1997: 507)
- Yek-nefha-i 'inâyet eyler *kenâra* vâşıl
 Nâbî *sefine*-i dil çok *rûzgân* n'eyler G.88/10 (Bilkan 1997: 525)
- Vücüd *lucce-i tûfân-hurûş*-ı hestîdür
 Cihân *temevvüc-i deryâ*-yı âferinişdür G.95/4 (Bilkan 1997: 530)
- Üftâdegânı *garğa*-i 'afv itmemek muhâl
Bahr-i muhîf-i rahmet-i Gaffâr Ka'be'dür G. 100/5 (Bilkan 1997: 534)
- Şevk ile *gûş*ların açduğı *deryâ*-yı *muhîf*
Teşnedür bahr-i dilüñ dinmege kemter *nemîdür* G.114/5 (Bilkan 1997: 546)
- Keştlere telâf*um-ı *tûfân*uñ itdüğün
 Bâzîçe-i te'âkub-ı dil-h'âh olan bilür G.117/5 (Bilkan 1997: 548)
- Biz âremîde-i *keştî*-i ğafletüz ammâ
 Nefes nefes *cereyân* üzredür *sefine*-i 'ömr G.119/6 (Bilkan 1997: 550)
- Nâbiyâ cehldür âlâyiş-i *çirk-âb*-ı zünûn
 Ma'rifet *gavta-hor*-ı *bahr*-i yakîn olmadadur G.126/9 (Bilkan 1997: 555)
- Deryâ* tecerrüd itse n'ola eski h'âcedür
Pür-mevc-i mâ'î pûşîşi bir şaf ferâcedür G.160/1 (Bilkan 1997: 581)
- Cûş u hurûş*-ı *mevce-i deryâ*-yı mağfîret
 Nâbî tevakku' itdügümüzden ziyâdedür G.177/5 (Bilkan 1997: 594)
- Bir nefesle olur *âhen-fiken*-i *sâhil*-i kām
Keştî-i lucce-i ümmîd hemân *bâda* bakar G.178/2 (Bilkan 1997: 594)
- Nev-be-nevdür kârvân-ı hâdişât-ı kâ'inât
 Bulmaz *emvâc* *tenâhî*'âdet-i *yem* böyledür G.179/2 (Bilkan 1997: 595)
- Degüldür *mevc*eler her sū 'inân-ı ihtiyâridur
 Bırakmış ârzü-yı vuşlat-ı *deryâ* ile *cûlar* G. 183/3 (Bilkan 1997: 598)
- Ser-pençesinde nâzuñ ser-rişte-i taşarruf
Keştî-i nâ-murâdî *bî-nâhudâ* degüldür G.190/6 (Bilkan 1997: 603)
- Ben bir 'alem-efrâz-ı cihân-gîrî-i 'aşkum
Emvâc-ı *yem*-i gam sipeh-i *şaf-be-şaf*umdur G.217/3 (Bilkan 1997: 623)
- Sünbül taşar ferâgat-ı hâtırla başına
*Lîmân*laduğça *lenger*in alup *sefine*ler G.246/3 (Bilkan 1997: 643)

- Üç çifte bir kayıkla idüp geşt sâhil*
Şeş-pây-ı baħrîye biner oldu kemîneler G.246/4 (Bilkan 1997: 643)
- Ol *lucce-i ĥaķîkat-i pür-dürr-i* vaħdetüz
 Kim her taraf vücüd u ‘ademdür *kenār*umuz G.285/4, (Bilkan 1997: 671)
- Olur *fevvāre*lerde pāre pāre *āb-ı cūy* ammā
 Dil-i *deryā-nümāyış* Nābiyā maķsem ķabūl itmez G. 306/5 (Bilkan 1997: 687)
- Bī-ħadd ü ĥisāb eyle sen eş‘ āruñı Nābī
Baħr-i suħanuñ *mevce*si ma‘dūd gerekmez G. 322/7 (Bilkan 1997: 698)
- Ferāħ-meşreb-i ‘aşķuñ derūnı *memlaħadur*
 Mişāl-i *mevce-i yem* dest-i red nedür bilmez G.326/3 (Bilkan 1997: 701)
- Deryā-mişāl* ĥavşala şatmaķdayuz velī
*Bī-lenge*rüz *hevā* ile hem-düşlardanuz G. 332/2 (Bilkan 1997: 705)
- Rūzgāra* eger işbāt-ı *sūkūn* mümkin ise
 O zamān *sākin* olur *mevce-i deryā-yı* heves G. 334/3 (Bilkan 1997: 706)
- Dil ararken *gevher-i enfāsa bāzār-ı* revāc
Ġavṭa-i efķār ile buldum ‘aceb ‘*ummān* imiş G. 352/4 (Bilkan 1997: 719)
- Zā’il olmaz *yem-i* dilden *ħas u ĥāşāk-ı* şükūk
 Dönse de *fırṭna-i* ķāsıma *mevci* ķasemüñ G.402/3 (Bilkan 1997: 762)
- Çirk-i* günāhı lekke-i *nā-şūstenī* şanur
Cūş u ĥurūşın añlamayan *baħr-i* raħmetüñ G.430/6 (Bilkan 1997: 785)
- Ĥuşk* oldu *ķa’r* eşķ-i ter-i bī-kerānenüñ
 Def‘ -i recāda *mevci* dükenmez bahānenüñ G.436/1 (Bilkan 1997: 790)
- Ey *nāħudāy keştī-i baħr-i* ümīdümi
 Āsāyiş-i derūn virecek bir *diyāra çek* G.453/3 (Bilkan 1997: 803)
- Gāh olur *emvāc-ı* çerķi *ġarķ ider yemdür* gönül
 Gāh olur bir *ķatre-i* nā-ķizden kemdür gönül G.492/1 (Bilkan 1997: 833)
- Kenāra* çekmek ümīdiyle dil seni cānā
 Mişāl-i *mevce-i deryā* ķarār-dāde degül G.495/2 (Bilkan 1997: 835)
- İtdük tehī *şadefle* ķanā‘ at *kenārda*
Ķa’r-ı yeme resā degül idrākümüz bizüm G.510/3 (Bilkan 1997: 846)
- Taşaddur itse ne ġam rinde cāhil-i ĥod-bīn
 Gehī tefevvuķ ider *baħre keştī-i serġin* G.561/1 (Bilkan 1997: 882)

- Bu *lücce-i bî-ka' r-ı* pür-âşûbda taḥsîn
İmkân-ı teneffüs bulana *mevc-i* keselden G.565/6 (Bilkan 1997: 887)
- İntikâmın o da görsün nice olur *ḥākūñ*
Mevc çıksun var ise cāmı *leb-i deryādan* G. 578/7 (Bilkan 1997: 897)
- İder bu gūne ḳalursa *ḡarīḳ-i lücce-i* çīn
Sefīne-i nazarı *çār-mevc-i* çīn-i cebīn G.589/1 (Bilkan 1997: 905)
- Eylemiş *baḥr-i siyāh* ile *sepīdi* rû-be-rû
Şubḥ u şāmı keffe-i mīzân-ı devrân gösteren G.646/4 (Bilkan 1997: 946)
- Tefhīm ider şaḥīfede ṭurmaz ḳalem baña
Baḥr-i sepīde baḥr-i siyāhuñ rev-â-revin G.648/4 (Bilkan 1997: 947)
- Mevce-i* a' māl ider enfās ile çerḥe şu' ūd
Lücce-i ṭā' at ider *tūfān* Ayāşūfiyye'de G.705/4 (Bilkan 1997: 988)
- Gelmiş *hevā-yı* ' aşḳ ile *cūş u ḥurūşa* kim
Emvācdan sipāh çeker *yem yem* üstine G.707/6 (Bilkan 1997: 990)
- Mevce-i* elfāza ' ârızdur rūsūm-ı iḥtilāf
Lücce-i ma' nī ḳabūl-i imtiyāz itmezse de G.736/5 (Bilkan 1997: 1012)
- Cebīn-i *yemdeki emvāc* olurdu çīn-i ḥacālet
Derūna ' ârız olan inkisār bir yire gelse G.792/3 (Bilkan 1997: 1053)
- Resm-i edebin gör bu ḳadar *dürr ü güherle*
Rû-māle gelür pāyına *deryā* kimi görse G.793/2 (Bilkan 1997: 1053)
- Henüz virmedesin *bādbān-ı āha gūşād*
Daḥi *sefīne-i ḥāhiş kenāra* gelmedi mi G.832/5 (Bilkan 1997: 1083)
- Oldı göñlüm Nābiyā bāzīçe-i *emvāc-ı* ḡam
Çalḳanur geh ye's ü geh ümmīd ile *deryā* gibi G.850/16 (Bilkan 1997: 1098)
- İstanbul'a *aḳarsa* göñül *cūyveş* n'ola
El şalmada *sefīnelerüñ bādbānları* G. 855/2 (Bilkan 1997: 1101)
- Bu *baḥr-i* ḡamda ḳalur mıydı böyle *keşt-i* ḥātır
Kenāra çıḳmaḡa göñlümce *rūzgārūm* olaydı G.877/4 (Bilkan 1997: 1118)
- Keşt-i* iḳbāldür *sāhilde* olmuş cilveger
' Aks-i küngürden bırakmış *ḳa' r-ı baḥre lengeri* T²².30/14 (Bilkan 1997: 215)

²² T.: Tarih

Bulınınca o <i>gevher-i nā-yāb</i> <i>Baħr</i> çok <i>gerdiş eyledi gird-āb</i>	M ²³ . I/33 (Bilkan 1997: 367)
Oldı her bir zebān-ı <i>mercānfām</i> <i>Māhī-i lücce-i şalāt u selām</i>	M. I/76 (Bilkan 1997: 371)
<i>Emvācını ızhār idicek lücce-i cūd</i> Geldükde <i>hurūşa baħr-i zehhār-ı vüçüd</i> <i>Māhī-i zebān buldı tüvān-ı cünbiş</i> İtsün ne kadar ider ise <i>hamd-i Vedūd</i>	R ²⁴ .23 (Bilkan 1997: 1178)
<i>Baħr-i derdüñ esīr-i gird-ābı</i> Hedef-i cevır <i>Yūsuf-ı Nābī</i>	Mt ²⁵ .57 (Bilkan 1997: 1246)
<i>Ġadīre cūylar eṭrāfdan revān oldı</i> <i>Temevvüc eyledi deryā-yı bī-kerān oldı</i>	Mt./ 60, (Bilkan 1997: 1247)

²³ M.: Mesnevi

²⁴ R.: Rubai

²⁵ Mt.: Matla